

JAKÝ JE SKUTEČNÝ IMPAKT PREDÁTORSKÝCH ČASOPISŮ NA VĚDECKÉ PUBLIKOVÁNÍ?

Iva Adlerová, Lenka Němečková
ČVUT v Praze, Ústřední knihovna
iva.adlerova@cvut.cz
lenka.nemeckova@cvut.cz

INFORUM 2016:
22. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 24. - 25. 5. 2016

Abstrakt:

Požadavek otevřeného přístupu k výsledkům vědy a výzkumu zásadně změnil svět vědeckého publikování. Tyto změny však na rozdíl od původního smyslu otevřeného přístupu k výsledkům vědeckého bádání nejsou jen pozitivní.

Otevřený přístup k publikovaným informacím změnil nutně ekonomickou strategii vydavatelů a to umožnilo i vznik modelu označovaného jako „predatory publishing“. Predátorská vydavatelství a organizátoři konferencí se soustředují pouze na kvantitu publikovaných prací, jejich zájmem je zisk, zákonitě na úkor kvality. Dostatečně známé praktiky jak ohýbat publikační etiku umožňují autorům uplatnit téměř totožné výsledky nebo výsledky z jedné studie v několika publikacích. To pak vede k mnoha otázkám, např. proč musí být produkováno tolik vědeckých publikací. Při komplexním hledání odpovědi se nemůžeme vyhnout ani souvislostem se způsobem hodnocení vědecké práce, nastavení národních a institucionálních metodik a financování vědy z veřejných prostředků.

Příspěvek se zabývá situací ve světě vědeckého publikování jak z pohledu aktuálně dostupných studií, tak z pohledu vlastních zkušeností a zpětné vazby, které má k dispozici Redakce vědeckých časopisů v Ústřední knihovně ČVUT.

Redakce publikuje etablovaný recenzovaný univerzitní časopis, který si klade za cíl udržet standardy a kvalitu publikování vědeckých výsledků. Ve spolupráci s dalšími součástmi knihovny pak využívá své zkušenosti a praxi pro poskytování všestranné podpory začínajícím vědcům a autorům, aby se i bez vlastních praktických zkušeností dostatečně orientovali, vytvářeli si dobré autorské návyky a etické zásady pro další úspěšnou vědeckou kariéru.

Úvod

V oboru vědeckého publikování je nepřehlédnutelným jevem exponenciální nárůst počtu publikovaných vědeckých článků v mezinárodním měřítku. To otevírá řadu otázek, zejména proč se to děje a jaké pozitivní i negativní důsledky to přináší.

Příčin, které je třeba vzít v potaz, je více, v celé škále od narůstajícího počtu publikací z rozvojových regionů, které si teprve budují vlastní výzkumnou infrastrukturu, až po opačný extrém v ekonomicky rozvinutých zemích, kde národní a institucionální metodiky hodnocení vědecké práce, na nichž je závislé financování, vytváří tlak na kvantitu produkce publikací.

Výsledky vědecké práce jsou nejčastěji prezentovány formou vědecké publikace, časopisecké a knižní, průmyslového vzoru, patentu nebo software. Pro statistické hodnocení „výkonnosti“ vědce jsou nejvhodnější právě vědecké články, které jsou počitatelné a klasifikovatelné podle počtu a citovanosti i podle hodnocení časopisu, ve kterém byly publikovány, opět na základě jeho citovanosti a mezinárodní oborové prestiže. Hodnocení časopisu může být vyjádřeno např. hodnotou Impact Factoru (IF), používaného producentem databáze Web of Science¹, společností Thomson Reuters, nebo hodnotou indikátoru Scimago Journal Rank (SJR)², využívaného pro časopisy indexované v databázi Scopus³.

Faktorem, který vyvolal řadu pozitivních i negativních jevů, je dlouhodobě sílící požadavek na otevřený přístup k výsledkům vědecké práce. Jeho důsledkem jsou změny ekonomických modelů jak v oblasti vydavatelů, tak v oblasti financování vědy a výzkumu a následně i změny ve strategii publikujících autorů.

To v dalším kroku však znamenalo i eskalující problémy v oblasti publikační etiky a na straně vydavatelů v případě publikování v režimu otevřeného přístupu i situaci, kdy tržní modely zatlačily do pozadí ideu a smysl vědecké práce a některé nově vznikající vydavatelské subjekty publikují „vědecké časopisy“ v rozporu se zásadami vydavatelské etiky, pouze s cílem co nejvyššího zisku. Jedná se o problémy celosvětové, které odrážejí i národní specifika, a je otázkou, jakým směrem se ubírat při jejich řešení. Lze jen doufat, že se podaří najít vyváženou a smysluplnou cestu mezi dvěma extrémy. Ty by představovalo na jedné straně např. zrušení zásad a specifík vědeckého publikování, recenzního řízení a uvolnění prostoru pro publikování jakéhokoliv obsahu, na druhé straně naprostá a tvrdá restrikce s předepsaným počtem publikací za čas v předepsaných časopisech.

Pohled ze strany autora

Michael Farraday (1791- 1867) definoval princip vědeckého úspěchu ve třech slovech: „Work, finish, publish.“ Postupem času, se změnou společenských hodnot, které se posunuly od respektu k vědění a poznání k preferenci výkonu, produkce a kalkulovatelného zisku, se ve vědeckém světě rozšířila fráze „publish or perish.“ A je testem morálních kvalit každého vědce, do jaké míry respektuje „finish“ nebo v některých případech „work“.

Vědecká práce je navíc specifická tím, že zkoumá věci nové, dosud nepoznané. Lze tedy jen v některých případech odhadnout, co bude objeveno, kdy a s jakým výsledkem. Proto přináší problémy i systém, který vyžaduje plánování počtu jednotlivých typů vědeckých výstupů v rámci několikaletých projektů. Dosavadní systém hodnocení vědecké práce vykazuje ještě řadu kontraproduktivních znaků a vědci jsou nuceni, pokud chtějí ve výzkumné práci pokračovat, pod tlakem okolností vyvíjet různé strategie pro přežití.

Hodnocený autor, vědec, potřebuje financovat svůj výzkum. Pokud uvažujeme financování z veřejných prostředků, musí splnit předepsané požadavky, na základě nichž jsou finance přidělovány. Musí si vytvořit dostatečný prostor pro svou vědeckou práci, v akademickém prostředí ještě pro práci pedagogickou, a kromě toho pro řadu dalších činností včetně administrativy. A samozřejmě pro práci na publikačních výstupech.

¹ <http://apps.webofknowledge.com>

² <http://www.scimagojr.com>

³ www.scopus.com

Poměrně častá strategie je taková, že dílčí a částečné výsledky jsou publikovány v časopisech méně renomovaných, na nižších pozicích evaluačních žebříčků, kde autoři očekávají, že publikace může být s větší pravděpodobností přijata. Teprve závěrečné výsledky experimentů se pak vědci snaží publikovat v časopisu lépe hodnoceném, nejen kvůli bodovému zisku, ale i kvůli osobní profesní prestiži.

Pro „výrobu“ publikací s dílčími výsledky někteří autoři používají řadu způsobů překračujících hranice publikační etiky. Díky možnostem kontroly původnosti a podobnosti textů, například na platformě iThenticate⁴ s využitím služby SimilarityCheck lze odhalit neetické chování při vytváření textů, obtížnější je odhalení podvodů týkajících se zdrojových dat, tedy výsledků. Platforma iThenticate také zveřejnila před časem deset typických případů porušování publikační etiky autory⁵. Autoři se však také setkávají s podivným a pro ně často nesrozumitelným chováním vydavatelů. Nesrozumitelným do té doby, dokud se nesetkají s některým z renomovanějších kolegů, který je členem redakční rady jednoho až několika vědeckých časopisů. Ten pak může autorovi objasnit strategii, které časopisy ve stále větším a tvrdším konkurenčním prostředí používají proto, aby byly pro autory dostatečně atraktivní a vysoko citované a hodnocené, nejlépe databází Web of Science. Pokud si představíme, že by všechny vědecké články, které jsou zaslány redakcím vědeckých časopisů, měly v prvním kroku, když článek přijde do redakce, procházet objektivním hodnocením odborníka z daného oboru, a následně vlastním recenzním řízením, ve kterém jsou požadovány posudky nejméně dvou nezávislých recenzentů, pak by každý vědec musel průběžně zpracovávat posudky na další a další články ze svého oboru pro řadu vědeckých časopisů. To není reálné, je tedy otázka jakou kvalitu obecně může mít recenzní řízení a sami vědci se shodují na tom, že kvalita posudků, které dostávají, během let klesá⁶. To je pro autora dobré i špatné, málo obsažný a povrchní posudek je brán jako pozitivní a zvyšuje šanci na přijetí článku k publikaci, na druhou stranu autor nemá potřebnou kolegiální zpětnou vazbu pro přepracování a zvýšení kvality své publikace a pro další vědeckou práci.

Autoři pod tlakem požadavku kvantity publikací jsou demotivováni a přetěžováni na úkor prostoru pro vlastní vědeckou práci. Obzvláště obtížná je tato situace pro mladé vědce na začátku vědecké dráhy, protože ti kromě financí a neomezené kapacity nemají ani dostatek zkušeností a výsledků, na kterých by mohli stavět další výzkumné projekty.

Pohled ze strany vydavatelů

Jak už bylo řečeno, praxe vydavatelů je pro autory často nečitelná. Pohybují se v jiných ekonomických modelech a mají jiné cíle. Do doby, než se začal šířit požadavek otevřeného přístupu k vědeckým publikacím, bylo financování vědeckých časopisů z velké části na straně předplatitelů. V době, kdy neexistovalo elektronické publikování, etablovalo se několik prestižních vydavatelů, kterým instituce a vědecké knihovny platily částky daleko přesahující náklady na vydání článku za to, že k němu získaly přístup.

Později, i v návaznosti na možnosti elektronického publikování, vznikla iniciativa, která prosazovala otevřený přístup k vědeckým publikacím pro celou vědeckou komunitu a tento trend v posledních letech stále sílí. Pro současnou situaci by mohlo být zajímavé, že jako první začali sami vědci umisťovat elektronické texty svých publikací na různé volně přístupné weby. Velcí vydavatelé se tomuto tlaku podvolili, protože v něm viděli trend a perspektivu pro budoucnost. Bylo třeba jen najít jiný zdroj zisků než předplatné. Pokud neplatí předplatitelé, budou platit publikaci autoři.

S požadavkem otevřeného přístupu se vyrovnávali různí vydavatelé různě, nejprve volným přístupem k publikacím rok až několik let po jejich vydání, později hybridním modelem, kdy časopis v režimu předplatného za autorský poplatek umožní otevřený přístup k publikaci ihned po vydání. Tento model

⁴ <http://www.ithenticate.com/>

⁵ <http://www.ithenticate.com/resources/infographics/types-of-plagiarism-research>

⁶ <http://www.osel.cz/8817-nove-modely-vedeckeho-publikovani-svetelko-na-konci-tunelu.html>, další osobní sdělení

nízkých nákladů na elektronické publikování s příjmy od předplatitelů i od autorů současně je z pohledu tvorby zisku výhodný.

Predátorské časopisy

Souhra již uvedených faktorů, zejména narůstající počet vědeckých publikací a tlak na otevřený přístup, stejně jako už zmíněné minimální náklady spojené s čistě online publikováním, umožnila vznik nového obchodního modelu časopisů, které v některých případech už ani nepředstírají, že jim jde o kvalitu publikovaného obsahu. Jde o nízkonákladový model s maximálním možným ziskem. Knihovník Jeffrey Beall⁷, který se tomuto tématu dlouhodobě a systematicky věnuje, jako první použil termín „predátorští vydavatelé“.

Základní charakteristiky takového časopisu jsou: poplatek za publikaci, nereálně nízká doba pro recenzní řízení, které tím pádem nemůže být jiné než formální, a výsledkem je „instantní“ publikace. O dalších charakteristikách, jako je název klonovaný z názvu solidního časopisu a uvádění jmen v redakčních radách buďto bez vědomí jejich nositelů nebo uvádění jmen fingoovaných, byla už napsána řada článků a studií.

Autoři jedné z nich⁸ např. zjistili, že se u vybraného vzorku časopisů zvýšil počet ročně publikovaných příspěvků mezi roky 2010 a 2014 z 53 000 na 420 000. Podle jejich zjištění pak nejvíce článků publikovali vydavatelé v Indii, další téměř stejně velkou skupinou byli vydavatelé, u nichž tuto informaci nebylo možné zjistit, další podle procentuálního zastoupení byla Severní Amerika, Asie (mimo Indii) a Evropa. Zastoupení autorů podle afilací bylo na prvním místě podobné, nejvyšší procento představovaly publikace autorů z Indie, pak z Asie (mimo Indii), dále publikace autorů z afrických zemí, ze Severní Ameriky a také z Evropy.

Pro autory jsou predátorské časopisy zajímavé krátkou dobou od přijetí k publikaci článku a také tím, že jako online časopisy s otevřeným přístupem vygenerují poměrně rychle citační ohlas a mohou se dostat do některé z citačních databází. Pokud se jim to nepodaří, vytvoří si vlastní „impact factor“, například globální, univerzální, mezinárodní, „aneb cokoliv chcete“.

Pak prakticky nastává situace, kdy nemalá část veřejných prostředků rozdělená vědeckým institucím směřuje ve formě autorských poplatků za publikace tomuto typu vydavatelů, zčásti z ne zkušenosti autorů a zčásti proto, aby mohla vyjít publikace, která má za cíl splnit podmínky projektu nebo požadavek publikace „do počtu“, publikace za účelem získání dalších finančních prostředků na další období.

Jak ovlivňuje tento vývoj vědecké publikování?

Teoreticky jsou dva možné směry vývoje, buďto naprosté uvolnění publikací nebo co nejpřísnější restrikce. Ani jeden z nich by nebyl za současných podmínek smysluplný.

V prvním případě nelze spoléhat na to, že se autoři sami vzdají publikování v jednoznačně nedůvěryhodných časopisech na základě zvýšení svého mravního povědomí a morálního kodexu vědce. Je třeba také upozornit na to, že etické zásady do jisté míry mohou být porušovány i v případě prestižních časopisů, například upřednostňování a urychlení publikace jednoho pracoviště před publikací na stejné téma z pracoviště jiného⁹, kde ztráta prvenství může znamenat ztrátu potenciálního objevu a zisku.

Na druhou stranu co nejpřísnější restrikce mají svá rizika v tom, že nelze například jednoznačně rozlišit autora, který v takovém časopisu publikoval záměrně, a toho, který tak učinil z ne zkušenosti. Z původně dobrého záměru se v každém restriktivním a direktivním systému může stát nástroj postihů na základě neúplných informací a neprokazatelných úmyslů. Taková situace by byla navíc pro intelektuálně bohaté a tvůrčí prostředí vědeckého pracoviště demotivující.

Každé hodnocení v sobě nese také riziko omezených kritérií, nemožnost pojmout všechny souvislosti.

⁷ <https://scholarlyoa.com/>

⁸ DOI 10.1186/s12916-015-0469-2

⁹ http://ceskapozice.lidovky.cz/ve-vede-neni-zadna-hypoteza-nevyvratitelna-fks-/tema.aspx?c=A151125_163856_pozice-tema_lube

Každý z údajů a jejich vývoj v čase vytržený z kontextu by mohl být vykládán zavádějícím způsobem. Pak by však, byť neúmyslně, mohlo být například v případě časopisu, znehodnoceno dlouhodobé úsilí členů redakční rady, stejně jako podíl práce autorů a recenzentů. V jiném případě by mohli být postihováni nezkušení mladí autoři, kteří nerozeznali predátorský časopis stejně jako autoři, kteří v něm publikovali s plným vědomím toho komu, za co a z jakých prostředků platí.

Nové modely publikování vědeckých výstupů

Sami vědci řeší situaci různým způsobem. Přístup k vědeckým výsledkům v publikaci ve stavu preprintu byla umožněna vznikem repozitářů, institucionálních i oborových preprintových archivů. V licenčních podmínkách řady časopisů je tato možnost autorům umožněna.

Vznikají také nelegální úložiště postprintů a vydavatelských verzí. To ale není cesta k řešení, jen upozornění na to, co vědci skutečně potřebují – přístup ke svým výsledkům, možnost jejich sdílení a prostor pro svou práci.

Postupně se rozvíjí další možnost - publikování v otevřených časopisech bez přímých autorských poplatků v rámci ustanoveného konsorcia. Zdroj financí je v poplatku za členství v konsorciu a v některých případech i v podpoře instituce, která konsorcium zaštiťuje. Příkladem takového konsorcia je například SCOAP3¹⁰ zaštiťovaný CERN.

K řešením, která se zdají být perspektivní, patří v poslední době např. i recenzovaný online titul PeerJ¹¹ pro biologické a lékařské obory a "PeerJ Computer Science." K nim patří "PeerJ preprinty", což je preprintový archiv, pokrývající obě tyto vědní oblasti. Autoři zaplatí jednorázový poplatek za členství v různých kategoriích, který jim dává možnost publikovat zde své články už bez autorských poplatků a v režimu OA.

Závěr

Budoucnost vědeckého publikování je v hledání vyváženého řešení z pohledů vědců i ekonomů. Perspektivním směrem jsou proto také vydavatelské aktivity vědeckých institucí a vysokých škol.¹² Pokud je výzkumná instituce nebo univerzita vydavatelem vědeckého recenzovaného časopisu, je současně důvěryhodným garantem správné vydavatelské praxe a dodržování etických zásad na obou stranách. Kvalitu příspěvků pak může vyjadřovat např. vývoj jejich citovanosti v evaluačních databázích s analýzou autocitací, jak autorských, tak časopiseckých.

Zajímavým a logickým trendem je také to, že se tato vydavatelství stávají součástí univerzitních a institucionálních knihoven. Tento proces je v poslední době stále častější, protože jak vydavatelé, tak knihovny používají v době elektronických publikací stejné nebo podobné standardy, identifikátory a formáty metadat. Je to trend, který umožňuje zkvalitnit a zjednodušit uživatelské rozhraní i vnitřní procesy, sdílení a šíření vědeckých výstupů. Tím knihovny výzkumných ústavů a univerzit ve stále větší míře naplňují svou roli informační a publikační podpory vědy, rozvoje poznání a garance etických zásad v tomto oboru.

¹⁰ <https://scoap3.org/>

¹¹ <http://www.osel.cz/8817-nove-modely-vedeckekeho-publikovani-svetelko-na-konci-tunelu.html>, <https://peerj.com/>

¹² <http://www.iatulconference2015.org/>